

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2018

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 15 wa tipheji.

XIYENGE XA A: NOVHELE**NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana****XIVUTISO XA 1: XIKAMBELANTWISISO**

- 1.1 Jamboti.√ (1)
- 1.2 Hikuva laha a a ri kona a xaniseka swinene hikuva a va tirha ku vava epurasini ra *baas* Donder, laha a va pfa va biwa, na madyelo a ya nga tsakisi.√√ (2)
- 1.3 U tweriwile vusiwana hi *baas* Donder hikuva a n'wi ponisile ku dlayiwa hi vabohiwa lava a khomiwile na vona.√ (1)
- 1.4 A ri fikangi hikuva *baas* Donder u arile ku ya n'wi posela rona.√√ (2)
- 1.5 Mukamberiwa u ta hlamusela swimbirhi hi vumunhu bya Jamboti Xikombiso: Jamboti a ri khamba leri a ri ta na marhengu hinkwawo ya vandla ra 'tiVultures'.√ (2)
- Jamboti a ri munhu loyi a swi kota ku rhandza hi rirhandzu ra ntiyiso.√ (2)
- 1.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke: Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko mi rhandzana hi ntiyiso mi nga kota ku hlula swirhalanganyi hinkwaswo leswi mi hlanganaka na swona.√√ (2)
- 1.7 Jamboti a tumbeta vubihi hinkwabyo lebyi a byi endla hikuva a tirha exihundleni, leswi nga n'wi nyika vito ra 'the shadow' eka ntlawa wa vona, leswi a swi endla leswaku vanhu kun'we na Manayila va n'wi vona a ri munhu wo lulama va nga tivi vubihi bya yena.√√ (2)
- 1.8 I ntiyiso Nkulukumba Ntekele a lo tivangela hi ku rhandza rifumo, matimba no fundzhiwa ku va a tikuma a ri eka xiyimo lexi a ri eka xona xo lahlekeriwa hi leswi a ri na swona.√√ (2)
- 1.9 Ku paluxela vahlayi na ku tivisa Manayila mhaka leyi a yi n'wi tumbelerile ya leswaku Jamboti a khomiwile na vuthu ra yena ra 'tivultures'.√√ (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta boxa ndlela leyi marito lawa ya khumbaka hayona matitwelo ya yena. Xikombiso: Ya ndzi tsakisa hikuva a komba ndlela leyi a rhandza Manayila ha yona naswona swa tsakisa ku rhandziwa hi ndlela leyi. Endlelo leri ri kahle hikuva munhu loko ku ri na loyi a n'wi rhandzaka a nwi byela swi tiyisisa mhaka ya ku tshembeka na rirhandzu.√√√ (3)
- (Timaraka i to seketela ntsena.)
- 1.11 I ra ku va tata wakwe a sindzisa leswaku a tekiwa hi Muzayiwe leswaku a ta n'wi pfluxela bindzu ra yena ra tibazi leri a ri wile.√√ (2)
- 1.12 Hi leswi a nwile ku tlula mpimo byalwa lebyi a xaveriwile hi Muzayiwe.√√ (2)

- 1.13 Bindzu ra yena ra tibazi a ri wile endzhaku kaloko ti hisiwile hi va-Lefty loko a ta va a bile Mpfuleni hi ku va a boxile leswaku rifu ra boti wakwe na ra mana wa yena ya vangiwile hi yena.√√ (2)
- 1.14 Mukamberiwa u ta boxa vumunhu byin'we bya Manayila. Xikombiso: A nga ri munhu wa ku veketela timhaka embilwini, a hatla ku hundza eka swiyimo.√√ (2)
- 1.15 Mukamberiwa u ta boxa ku hambana kun'we exikarhi ka Mpfuleni na Manayila. Xikombiso: Mpfuleni a a nga ri na xichavo hikuva u sayinile na Lefty tata wa yena a nga swi tivi, kasi Manayila a ri na xichavo hikuva u amukerile ku byeriwa ku tekiwa hi Muzayiwe hambi swi nga n'wi tsakisi.√√ (2)
- 1.16 I Muzayiwe.√
Hikuva hi yena a vangaka dzolonga exikarhi ka Manayila na tata wakwe Ntekele.√ (2)
- 1.17 Van'wana vo yela ku ya tatisa nhlayo ekerekeni, a va pfumelangi swi hetiseka. /B√√ (2)
- 1.18 I ntiyiso. Nkulukumba Ntekele u kala a loveriwa hi nsati na n'wana hi ku rhandza ngopfu ku vanhu va n'wi tekela ehenhla naswona u kala a lava no xavisa na n'wana hikokwalaho ka swona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele****XIVUTISO XA 2**

- 2.1 Mathebula√ (1)
- 2.2 A a bile Magezi Maluleke /ndhuna ya le swikwengeni a vaviseka swinene, a titivala a tlhela a lova.√√ (2)
- 2.3 Eswikwengeni.√ (1)
- 2.4 A a lo rhambiwa hikuva a ku ri na nkhuvo.√ (1)
- 2.5 I ku tshika nsati wa yena./Ku hambana na nsati wa yena.√ (1)
- 2.6 Loko u dlaya un'wana munhu na wena u fanele u dlayiwa.√√ (2)
- 2.7 A a nga hloniphi vanhu van'wana, u rhandzana na Makhana hambileswi a swi tiva leswaku i nsati wa Mathebula.√√ (2)
- 2.8 I wa ku a nga ha rhandziwi hi nuna hikuva a vavisekile tihlo loko a swekela nuna wa yena byalwa./Na ku lava ku tekeriwa nuna hi Makhana.√√ (2)
- 2.9 A va ya xavelela Mathebula leswaku a rivalela Mavundza/D.√ (1)
- 2.10 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A nga tikhomangi kahle, hikuva a nga tshembekangi eka nuna wa yena hambu ku ri eka swigangu swa yena.√√ (2)
- 2.11 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama twisisekaka. Xikombiso: Ndzi yima na yona, hikuva vanhu a va ta tshika ku dlaya van'wana hikuva na vona a va ta dlayiwa.√√

KUMBE

- A ndzi yimi na yona, hikuva van'wana va nga fela mahala va nga onhangini nchumu hikwalaho ko pfumala vumbhoni lebyi tshembisaka.√√ (2)
- 2.12 Va le ntsindza/Eka hosi Magamana.√ (1)
- 2.13 A ku sengeriwa timhaka ta nandzu wa ku dlayiwa ka ndhuna ya le swikwengeni./Gezani Maluleke.√√ (2)
- 2.14 I ku va a a vonile nsati wa yena a ri na ndhuna hi ndlela yo komba ku a va rhandzana√ na leswi ndhuna a yi vulavula swona swo n'wi sapatela.√ (2)
- 2.15 N'wa-Rimbelule./I nsati wa n'anga Mavundza lonsongo/wa vumune.√ (1)

- 2.16 Vumbhoni bya leswaku ndhuna yi dlayiwile hi xiganama lexi cheriweke ebyalweni hi n'anga Mavundza endzhaku ka loko a biwile hi Mathebula, leswaku va ta ku u dlawile hi Mathebula.√√ (2)
- 2.17 Mathebula a a ri munhu wo lehisa mbilu hikuva hambu a swi twile swa mahanyelo ya nsati u lavile ku swi kuma hi yexe./A a ri munhu wo tiyisa ehansi hikuva u amukerile nandzu wo hi yena a dlayeke ndhuna.√√ (2)
- 2.18 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama ya twisisekaka ehenhla ka mhaka leyi. Xikombiso: A swi khorwisi, hikuva loko a dlayiwile hi swibakele swa Mathebula a fanele a lo fela kwalahaya.√√
(Timaraka i to seketela. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti ti twisisekaka.) (2)
- 2.19 Ma hi paluxela leswaku na yena Mazibuko a a navela ku rhandzana na Makhanana.√√ (2)
- 2.20 Hi siku leri Makhanana a nga tshunxiwa hi rona hi hosi, vusiku bya kona Makhanana u amukerile Mavundza emutini wa Mathebula. Makhanana na Mavundza a va tshikangi mikhuva ya vona hambiloko timhaka se ti bihile. √√ (2)
- 2.21 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena lama twisisekaka, Xikombiso: Ndzi nga n'wi twela vusiwana, loko a ndzi ri hosi a ndzi ta va ndzi lo n'wi hlongola etikweni ra mina hikuva a ta heta vanhu va tiko ra mina ku nga ri ku n'wi dlaya.√√
(Timaraka i to seketela. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

[35]

XIVUTISO XA 3: KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

- 3.1 Hi le masababini/Madorobeni.√ (1)
- 3.2 A va ta eku tshameleni ka Vukosi loyi a ri kusuhi na ku kuma n'wana.√√ (2)
- 3.3 I vanghana lavakulu.√ (1)
- 3.4 Va pfuxelana/C.√ (1)
- 3.5 A yi xaviwile hi Ma'am Joyce.√√ (2)
- 3.6 Ya kombisa leswaku u huma eka mbangu lowu vanhu va kona va ha hanyaka Xintu/U huma eka mbangu lowu vanhu va kona va hlayiseke ndhavuko wa vona.√√ (2)
- 3.7 Xilavi u hava vuxaka na vanhu lava nga laha mutini kambe u nghenelela eka timhaka ta vona ku fana na xilavi lexi weleke eka swo karhi.√√ (2)
- 3.8 Hi swona. U sumela nuna wa yena xin'wana na xin'wana lexi humelelaka endyangwini wa yena/A nga ngheneleli loko lavan'wana va vuyisana na hahani Vhakisa.√√ (2)
- 3.9 Se a pyopyiwile.√ (1)
- 3.10 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama twisisekaka, xikombiso: Hileswi a ri mudyondzisi kutani vanhu a va toloverile ku n'wi vitana hi vito na xiyimo xa yena./I munhu loyi a tikhoma vunhwana hikwalaho swi nga endleka swi n'wi khoma kahle ku vitaniwa hi vito.√√ (2)
- 3.11 I munhu wa mahanyelo lamanene, loyi a tixiximaka, a landzelelaka mahanyelo ya Xintu.√√ (2)
- 3.12 Vurhumiwa byo huma eka vandyangu wa ka va Vukosi na bya le ka va Piet.√ (1)
- 3.13 A nga vangi na xiave.√ Loko n'wana a kumeka yena na Xilavi a va pyopyiwile.√ (2)
- 3.14 Xihundla xa mali ya penceni leyi a yi kumeke.√√ (2)
- 3.15 U yile a ya tshama eBoys room (eka yindlu leyintshwa) na munghana wa yena Xilavi va tiendlela leswi va swi rhandzaka. U vuye a tsandzeka ku hakela yindlu na movha kutani swi tekiwa a sala a nga ha ri na nchumu.√√ (2)
- 3.16 Mzamani u tsakela ku tshama emakaya kasi Ma'am Joyce u tsakela ku tshama emadorobeni./Mzamani u tsakela vutomi bya ku tixixima na ku landzelela milawu kasi Ma'am Joyce yena u tsakela vutomi byo tilawula, ku nwa mabyalwa na ku ambala futa.√√ (2)

- 3.17 A hi ntiyiso. A a lava ku ya tshama eKremetart na Xilavi va tinwela mabyalwa.√√
(Timaraka i to seketela.) (2)
- 3.18 Ntlimbo wa ku va nsati wa yena a nga n'wi xiximi na ku endla hi ku rhandza emutini wa yena.√√ (2)
- 3.19 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena leyi twisisekaka. Xikombiso: Milawu ya Xintu yi fanele ku xiximiwa eka timhaka ta vutomi./Timhaka ta ku teka na ku tekana ti fanele ku endliwa hi nawu.√√ (2)
- 3.20 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama ya twisisekaka. Xikombiso: A ndzi ta vitana va ka vona va ta n'wi tshinya.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 4: NDZI NI TIMFANELO – SJ Malungana na NJ Maluleke****4.1 'NDZI NI TIMFANELO' –SJ Malungana**

- 4.1.1 A a nga tsali mintirho ya xikolo, a kopela ya vana van'wana.√/A a hlwela ku fika exikolweni.√/ A a xwa xikolo na ku ka a nga hloniphi vadyondzisi.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 4.1.2 Mbhayimbhayi.√ (1)
- 4.1.3 Hi leswi tiko ra Afrika-Dzonga a ra ha ku huma eka mfumo wa xihlawuhlawu wu nghena eka xidemokiresi.√√ (2)
- 4.1.4 U ringetile ku n'wi tshinya./Ku n'wi tsundzuxa hi ta milawu ya malawulelo ya mahanyelo ya vadyondzi.√√ (2)
- 4.1.5 Khume/A.√ (1)
- 4.1.6 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena: Xikombiso. Ri thiyiwile kahle, Masungulo a a tshamela ro vula leswaku u na timfanelo ku ve a nga ti twisisi ku ti vula yini.√√ (2)
- 4.1.7 U vula leswaku u ta hlongoriwa exikolweni.√√ (2)
- 4.1.8 I ku va Masungulo a a endla wonge u tiva ngopfu timfanelo ta vanhu kambe ti tlhela ti n'wi sivela ku humelela evuton'wini.√√ (2)
- 4.1.9 I ku va a a arile a ya emahlweni na ku kopela exikambelweni, kutani vadyondzisi va ala ku teka phepha ra yena ro hlamulela eka rona.√√ (2)
- 4.1.10 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku tshika leswi a swi endlaka a languta eka vumundzuku bya yena hikuva mhaka ya timfanelo hi yona kambe a yi fanelangi ku kavanyeta timhaka ta dyondzo.√√ (2)

NA**4.2 'NDZI TLAKUSENI' – NJ Maluleke**

- 4.2.1 Eka Mapuve.√ (1)
- 4.2.2 N'wa-Nyonga a a ri hahani wa Xitereka./Xitereka a a ri hlantswana ya N'wa-Nyonga.√ (1)
- 4.2.3 Spornet.√ (1)

- 4.2.4 R500,00/Ntlhanu wa madzana.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 4.2.5 I ku va Tsatsawani a a nga hlamulangi mapapila mambirhi lama a
nga tsaleriwa hi Xitereka.√√ (2)
- 4.2.6 I ku hi lemukisa vubihi na vukanganyisi lebyi vanhu va nga na
byona ku onhela van'wana swa vona.√√ (2)
- 4.2.7 Hi swona. U yile a ya kutsula xuma xo lovola xa Xitereka handle ka
mpfumelelo wa yena.√√
(Timaraka i ta nseketelo ntsena.) (2)
- 4.2.8 Hlavangwana a a lava ku va na vumbhoni byo khomeka bya ku
hela ka vukati bya Xitereka na Tsatsawani.√√ (2)
- 4.2.9 Feme ya pfuneta hi mali loko munhu a endla mucato.√ (1)
- 4.2.10 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a ya tisola eka Tsatsawani a
tlhela a tisola na le ka mukhalabye hi timhaka ta xuma lexi xi nga
kutsuriwa.√√ (2)
- 4.2.11 Mukamberiwa u ta hlamusela vonelo ra yena: Xikombiso.
Hlamulelo ra Manana Hlavangwana ri kombisa ku va a a ri na
matimba eka nuna wa yena, hikuva ematshan'wini yo ku hlamula
nuna wa yena ku hlamula yena hi ku kariha swinene.√√ (2)

[35]**KUMBE**

XIVUTISO XA 5: XA MUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa**5.1 'N'WANA WA VANHU' – KA Khosa**

- 5.1.1 eMpumalanga.√ (1)
- 5.1.2 A a ya vona murhandziwa wa yena Khombani.√ (1)
- 5.1.3 A a rhandzana na Mapula.√ (1)
- 5.1.4 A a ri mutswari wo ka a nga vileli hi nchumu hi makulele ya n'wana wa yena, a n'wi xavisisa byalwa.√√ (2)
- 5.1.5 Mahlamulelo ya Khombani a ma nga kombi ku xixima, a ma ri mo hlamulela etlhelo na ku va a ala ku endla leswi a byeriwa swona hi Mapula.√√ (2)
- 5.1.6 Hikuva Khombani a nga ri n'wana wa Mapula wa ngati naswona a n'wi xanisa.√√ (2)
- 5.1.7 Hikuva vusiku byebyo Tahala u yile a ya gogondza ekamareni ra Khombani leswi a swi ta veka Khombani eka khombo ro pfinyiwa, se vukona bya yena byi pfunile swinene.√√ (2)
- 5.1.8 Hi swona, u yile eka 'social worker' leswi nga endla leswaku a kota ku pfuneka.√ (1)
- 5.1.9 Rirhandzu ra vona ri kurile kufikela laha va nga tekana.√√ (2)
- 5.1.10 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena leyi twisisekaka. Xikombiso: I mhaka ya kahle, hikuva Mapula loko a va lo n'wi tshika a tshama a ri yexe a ta tlhelela eka vutomi bya yena bya khale bya mabyalwa ivi a nga hlayiseki.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 5.1.11 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena lama twisisekaka. Xikombiso: A ndzi titwi kahle hikuva a ku ri na ku hambana kukulu ka malembe ya vona, Tahala a ku ri yena lontsongo, a ri ku tiheteleni ka nkarhi wa yena wo lulamisa swa vutomi bya yena hikuva Mapula a nga ri wa muxaka wo tekiwa.√√

KUMBE

- Ndzi titwa kahle, hikuva rirhandzu a ri yi hi malembe, vanhu vo rhandzana hikuva va tsakelana.√√ (Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

NA

5.2 'NDLELA YA NYASUME' – SJ Malungana

- 5.2.1 A va suka eka Malamulele√ va ya ePietersburg.√ (2)
- 5.2.2 A va tiva movha lowu a va wu khandziyile wu ri wa Jane Malunghela.√√ (2)
- 5.2.3 Jacobs.√ (1)
- 5.2.4 Swi sukela laha Jane a nga khandziyisa wanuna loyi movha wa yena, kutani a n'wi tekela wona.√√ (2)
- 5.2.5 A lava ku twa mahungu lama a ya khumba ta ku laviwa ka movha wa Jane hi maphorisa, ku lava ku tiva ku ri ya fika kwihi na vulavisisi.√√ (2)
- 5.2.6 A nga lavi ku ehleketeleriwa leswaku i xigevenga, se a tiendla munhu wo lulama wo tsaka na vanhu hinkwavo.√√ (2)
- 5.2.7 A hi swona, Sharon na Laura a va khomiwangi va tlheriseriwile ekaya hikuva a va nga ri swigevenga.√√ (2)
- 5.2.8 Muyivi/D.√ (1)
- 5.2.9 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama ya twisisekaka. Xikombiso: A hi mhaka ya kahle, hikuva loko u kombela lifiti eka lava u nga va tiviki va nga ku tekela swilo swa wena na ku ku dlaya.√√ (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- 5.2.10 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku loko a teka rendzo a tirhisa swifambo swa mani na mani hikuva a swi na khombo.√ (1)

[35]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35**

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 6****6.1 KUMBE A NDZO LORHA – JM Magaisa**

- 6.1.1 Xitlhokovetsetelo lexi xi vulavula hi munhu loyi a kombiwaka xivono xa ku cinca ka matshamelo ya swilo laha misaveni, laha mimfumo leyi a yi tshikelela vanhu yi waka. Vanhu lava a va xaniseka va tshunxeka, lava a va xanisa van'wana va heleriwa hi ntsako.√√√ (3)
- 6.1.2 U vula leswaku u vona vurhangeri bya matiko yo hambanahambana byi hela/hangalaka.√√ (2)
- 6.1.3 I nchumu wa mihlovo yo hambanahambana ya xirhendzewutana xa hafu lowu talaka ku vonaka endzhaku ka ku na ka mpfula.√√ (2)
- 6.1.4 I ku etlela kambe u nga khomangi hi vurhongo./Ku etlela miri kambe u nga khomangi hi vurhongo.√√ (2)
- 6.1.5 Mutlhokovetseri u vula leswaku u vona vanhu lava va nga tshunxeka va nga tiphini hikokwalaho ka ku cinca ka matshamelo ya swilo laha tikweni, kasi lava a va xanisiwa va tikuma se va tshunxekile hikokwalaho ka ku hela ka mimfumo leyi a yi va tshikelela. (2)
- 6.1.6 Ku ri hava na wo hlamula/C.√ (1)
- 6.1.7 'Rhandza warikwenu ku kota loko u tirhandza.'/Ntila wa 15.√ (1)
- 6.1.8 U kombisa leswaku mujeko wa vumunhu wu tiyisisa mhaka ya vun'we exikarhi ka vanhu, kasi mijeko ya matiko yi tiyisisa mhaka ya ku hambana ka matiko.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti ti twisisekaka.) (2)
- 6.1.9 Mutlhokovetseri u tirhisile xifananisi 'bya' ku fananisa leswi a swi ri ka xivono xa yena na ku hela ka mimfumo ya misava. (2)

NA

6.2 MASASANA – TA Ngope

- 6.2.1 Xi vulavula hi wansati loyi a hamba a pfumela vavanuna hinkwavo lava a va n'wi gangisa lava se va n'wi balekelaka hikuva a vabya, wansati loyi u tshinya vavasati hinkwavo lava a va endlaka leswi a swi endla leswaku va swi tshika hikuva AIDS yi kona naswona ya dlaya.√√√ (3)
- 6.2.2 Ku va vanhu va nga ha ti eka yena./Ku va va n'wi balekerile.√√ (2)
- 6.2.3 Wu kombisa leswaku a nga ha voni vutomi handle ka rifu ntsena.√√ (2)
- 6.2.4 U vula lava va ha endlaka ntirho lowu a wu endla wo salana na vavanuna hi le ndzhaku./lava va nga si khomiwaka hi vuvabyi bya AIDS.√√ (2)
- 6.2.5 U vula leswaku ku lulama ka yena ku endle leswaku a tsandzeka ku ala loko a gangisiwa kasi o tichela mavabyi.√√ (2)
- 6.2.6 I wo tsana√ hikuva wansati loyi a a ehleketa leswaku wo pfuna kasi u tivangela mavabyi naswona lava va nga hundza eka yena se va n'wi balekerile.√√ (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (3)
- 6.2.7 Musa wanga wa ndzi avanyisa emahlweni ka hosi.√√ (2)
- 6.2.8 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena lama twisisekaka. Xikombiso: Ina, hikuva hinkwaswo leswi a swi endla a ku wo sasa. (2)

KUMBE

E-e hikuva a a ta swi kota ku ala hikuva a ku nga ri na munhu loyi a n'wi sindzisa ku hanya hindlela leyi a hanya hi yona.√√ (2)
 (Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) [35]

KUMBE

XIVUTISO XA 7**7.1 XIFAKI – TP Magaisa**

- 7.1.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a nga tirha hi ku tikarhata sweswi a tinyungubyisaka hikuva u kota ku tihanyisa na ku kuma swin'wana na swin'wana leswi a swi lavaka laha a bombiselaka malolo.√√√ (3)
- 7.1.2 'Ndzi nge xi siyi, ndlala i yikulu etikweni'.√ (1)
- 7.1.3 U vula leswaku ntirho lowu a wu endlaka hi wona wu n'wi nyikaka mali yo kota ku tixavela swakudya.√ (1)
- 7.1.4 Riencisi paa, ri komba ku basa ka nchumu kutani mutsari u lava ku komba leswaku hikuva leswi a nga na swona a lo swi tirhela a nga vi na ku kanakana loko a swi tirhisa.√√ (2)
- 7.1.5 U vula leswaku va n'wi tshika a tiphina hi leswi a nga swi tirhela.√√ (2)
- 7.1.6 Mutsari u lava ku tshikelela mhaka ya leswaku leswi a swi tirhaka hi swona swi n'wi nyikaka swakudya leswaku a nga khomiwi hi ndlala./Hi swona a nga tshembela eka swona leswaku a kota ku hanya.√√ (2)
- 7.1.7 Mutsari u lava ku tshikelela mhaka ya leswaku leswi a nga na swona u lo swi tirhela a nga lo swi kuma hi tindlela tin'wani ta vuxisi.√√ (2)
- 7.1.8 Vanhu vo rhandza ku nyikiwa./C.√ (1)
- 7.1.9 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Mutlhokovetseri wa tinyungubyisa hileswi a nga xiswona kumbe leswi a nga na swona.√ U ri: 'Mina ndzi dya hi mbilu yo basa paa!√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti ti twisisekaka.) (2)
- 7.1.10 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi twa ndzi n'wi navela hikuva u hanya ku tiphina hikwalaho ka leswi a hanyaka hi leswi a nga lo titirhela ku nga ri ku hanya hi ku yiva swa van'wana.√ (1)

NA

7.2 VUNENE BYA VAKWETSIMI – VD Salane

- 7.2.1 Xi vulavula hi vakereki lava va tikombaka va gingirika eka timhaka ta Xikwembu kambe va ri na maendlelo na mikhuva yo biha na ku pfumala vunene lebyi Xikwembu xi byi languteleke eka vona.√√√ (3)
- 7.2.2 U twa hi ku tlatlarhuka.√√ (2)
- 7.2.3 Swinyenyana swa rixaka ra magama swa mihlovo wa ntima na vala ro basa enhan'wini.√√ (2)
- 7.2.4 Toloka√ na tokolo!√ (2)
- 7.2.5 Thoni yo sola/tsan'wa/ku swi tekela ehansi.√ (1)
- 7.2.6 Xifaniso xa mimovha ya manyunyu√ leyi sukaka hi rivilo lerikulu.√ (2)
- 7.2.7 Nhlokomhaka i vunene bya vakwetsimi kambe endzeni ka xithokovetselo a ku na vunene, ku na leswo biha leswi vakereki lava va swi endlaka.√√ (2)
- 7.2.8 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: Ya khorwisa. Namuntlha ku na tikereke to tala ta vaprofeta lava va vulavulaka tindzimi va xisetela vanhu hi xikongomelo xo tikumela mali ivi vona va fuma loko vakereki va vona va sala va ri swisiwana.√√ (2)
- 7.2.9 Mutsari u lava ku lemukisa vahlayi leswaku mikhuva yo tala na swiendlo swa vakereki a swi yelani na vunene bya Xikwembu.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70